

VÁR ÉS URADALOM KAPCSOLATA AZ ÍROTT FORRÁSOK TÜKRÉBEN Néhány gondolat a csókakői váruradalomról

A középkori Magyar Királyság területén felépült kővárak nem önmagukban álló, független jelenségek, mivel az uralkodó minden esetben falvakat, réteket, legelőket, erdőket, ligeteket, halastavakat és patakokat is adományozott hozzájuk, vagy velük együtt. Az adományozó oklevelekben bevett formulává állandósuló felsorolás elemeit pertinenciáknak (*pertinentia*), magyar szóval tartozékoknak nevezik, amelyek együttesen alkotják a váruradalmat. A falvakban a vár fenntartását és ellátását folyamatos munkájukkal biztosító jobbágyok éltek, akik a telkükkel együtt járó, mezőgazdaságilag hasznosítható területeken gabonát termesztettek, a falu határához tartozó legelőkön marhákat és juhokat tartottak. A jobbágyok ezen kívül részesültek földesúri haszonélvezetekből: fát vágtak és disznót makkoltattak az uradalmi erdőkben, rendben tartották és halászhattak a földesúr halastavaiban, és ha a körülmények engedték, szőlőt termesztettek és bort állítottak elő – ez utóbbit a szabad borkimérés és kocsmáltatás intézményének köszönhetően részben a saját hasznukra is. Ezekért a kedvezményekért cserébe általában természetbeni javakkal fizettek, többnyire terményekkel és késztermékekkel, mint a sajt, vaj, tojás, kenyér, kalács, vagy a pecsenye és a fél disznó (*lardum*), illetve kisebb jószágokkal: a szárnyasok közül tyúkkal, kappannal, libával vagy kacsával, a lábas jószágok közül pedig juhval vagy disznóval tartoztak, ez utóbbiakat általában közösen kellett beszolgáltatniuk. Fügedi Erik már harminc éve felhívta rá a figyelmet, hogy a várakat gyakorlatilag a jobbágyoktól évente egy vagy több alkalommal, a nagyobb egyházi ünnepekkel egybeeső határnapokon beszedett földbérből, a cenzusból tartották fenn. Az uradalmat, mint a földesúr és a jobbágy között létrejött sokoldalú kapcsolatot határozta meg, ami nélkül a megépített vár nem volt fenntartható. Sőt, arra a következtetésre is eljutott, hogy a területileg egybefüggő nagybirtok kialakulása megelőzte a várak felépítését, amiket tulajdonképpen a politikai hatalom és az uralom demonstrálására emeltek a már korábban összeállt birtoktest fölé.¹ A várak ugyanis sokszor a hozzájuk rendelt birtokok egyikéről kapták nevüket.

Noha a váruradalom már nevében is hordozza a várhoz való szoros hozzátartozását, a források jellegénél fogva mégis inkább a gazdaságtörténet, művelődéstörténet kutatói foglalkoztak vele. A jelenség végül is érthető, hiszen egy várnak több funkciója is van, amelyek közül az egyik a gazdasági, ami kutatottsága terén általában egy alsóbb lépcsőfokon áll, mint például a várnak a politikátörténetben betöltött szerepe, vagy hadi/katonai, illetve rezidencia/lakóhely funkciójának feldolgozottsága.² A váruradalmak

1 FÜGEDI ERIK: Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 82.) Budapest, 1977. 14–15., 50. (a továbbiakban: FÜGEDI 1977).

2 A várak különböző funkcióira Simon Zoltán hívta fel a figyelmet. SIMON ZOLTÁN: A füzéri vár a 16–17. században. Borsod–Abaúj–Zemplén megye régészeti emlékei I. Miskolc, 2000. című művében. A szerző itt a négy elkülönített funkció (katonai funkció, politikai funkció, gazdasági funkció, lakófunkció) szerint elemzi a füzéri várat, illetve mutatja be az ott feltárt 16–17. századi leletanyagot. Napjainkban egyre több olyan törekvés van, ami egy-egy vár több oldalról történő kutatását, azaz minél komplexebb feltérképezését és az új szemléletmóddal elért eredményeknek az olvasóközönség elé tárását tűzi ki célul. Az új kutató generáción belül ezt a vonalat képviseli: MÉSZÁROS ORSOLYA: Szigliget várának története a középkorban. *FONS*, 12. (2005/3) 299–377.

felépítéséről és működéséről szóló források, azaz urbáriumok, összeírások (*conscriptio*), különféle gazdasági jellegű számadások és kimutatások száma a 15. századtól kezdve, főleg az évszázad vége felé szaporodik meg, valamint az azt követő évszázadban. Nem véletlen, hogy a legtöbb feldolgozás is erről az időszakról szól.³ A kiadott források száma sajnos ezen a kutatási területen is kevesebb az elvártnál, ám ez a tény annál inkább emeli értéküket.⁴ Jelen tanulmány célja egyrészt a csókakői váruadalmat alkotó birtokok bemutatása, másrészt a rájuk vonatkozó, a 16. század elejéről származó különböző fajta gazdasági iratoknak a rövid bemutatása, amelyeknek a segítségével hosszú távon a várnak és uradalmának egy minél komplexebb, sokoldalúbb bemutatása lenne a cél.

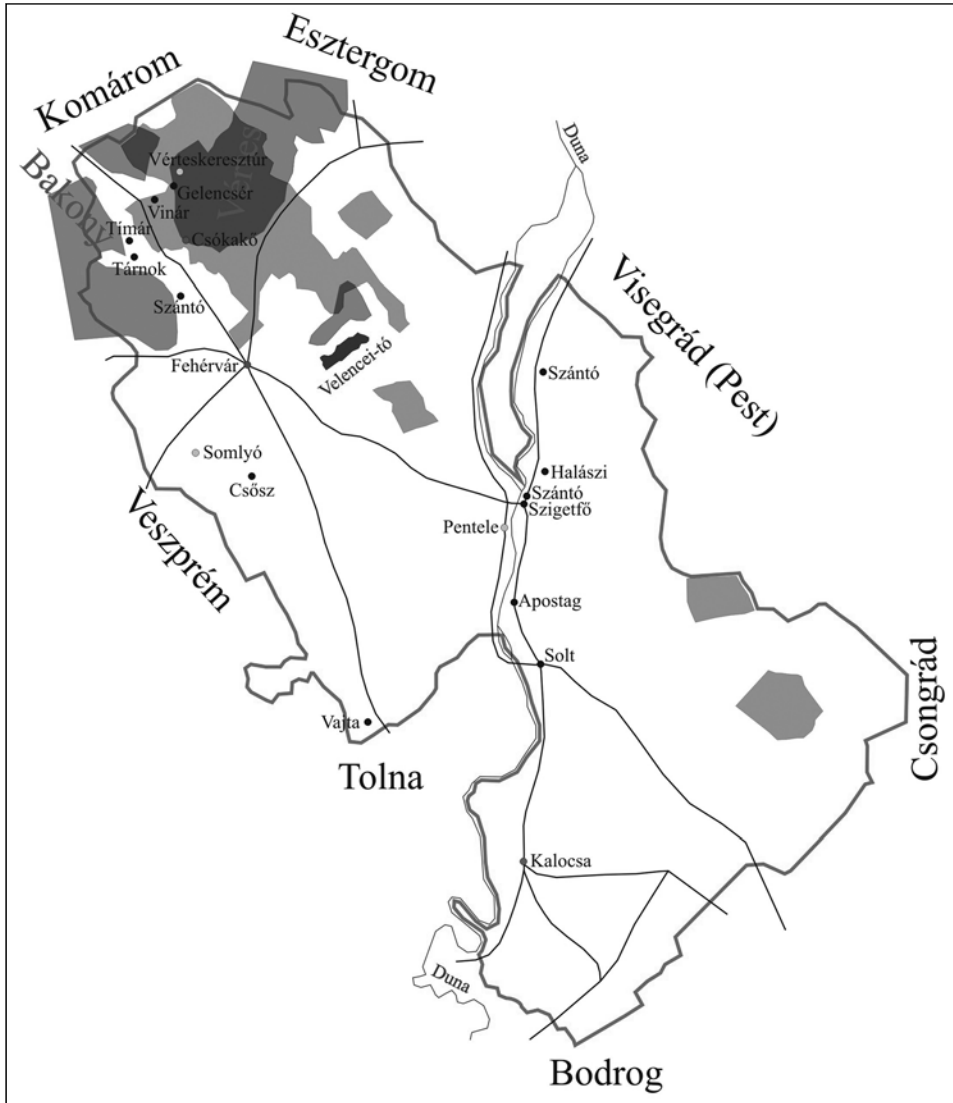
Csókakő vára Fejér megyében, a Vértes hegység délnyugati lábánál, Mórtól 6 km-re keletre-délkeletre fekszik.⁵ Maga a vár a falutól északra emelkedő 479 m magas Csóka-hegy sziklás délkeleti oldalán áll, egy három oldaláról természetesen védett, a negyedikén pedig mesterségesen vésett sziklaárokka határolt platón. Alapítását a kutatás a tatárjárás utáni időszakban feltételezi, és az I. (Szent) István király adománya révén a környéken törzsbirtokos és számos falvat uraló, illetve ugyanitt várakat is emelő Csák

- 3 A kutatástörténet néhány fontos állomása, a teljesség igénye nélkül: KOMORÓCZY GYÖRGY: Nadasdi Tamás és a XVI. századi magyar nagybirtok gazdálkodása. Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez, 3. Szerk. Domanovszky Sándor. Budapest, 1932., SINKOVICS ISTVÁN: A magyar nagybirtok élete a XV. század elején. Budapest, 1933. (a továbbiakban Sinkovics 1933), HOLUB JÓZSEF: Egy dunántúli nagybirtok élete a középkor végén. Pécs, 1943., MAKSAY FERENC: Parasztság és majorgazdálkodás a XVI. századi Magyarországon. Budapest, 1958., FÜGEDI ERIK: Az esztergomi érsekség gazdálkodása a 15. század végén. I-II. *Századok*, 94. (1960) 82–124., 505–555., ZIMÁNYI VERA: A rohonc–szalonaki uradalom és jobbágysága a XVI–XVII. században. Budapest, 1968., BORSA IVÁN: A szenyéri uradalom Mohács előtti iratanyagának vizsgálata. In: Mályusz Emlékkönyv. Budapest, 1984. 59–76., KUBINYI ANDRÁS: A nagybirtok és jobbággyai a középkor végén az 1478-as Garai–Szécsi birtokfelosztás alapján. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 18. (1986) 197–226., KUBINYI ANDRÁS: Főúri rezidenciák a középkor végén. In: A Dunántúl településtörténete. VII. Szerk. Somfai Balázs. Veszprém, 1989. 87–93., KUBINYI ANDRÁS: Nagybirtok és főúri rezidencia Magyarországon a XV. század közepétől Mohácsig. A Tapolcai Városi Múzeum Közleményei. 2. (1991) Szerk. Töröcsik Zoltán. Tapolca, 1992. 211–228.
- 4 A 15–16. századi urbáriumok kiadásai, a teljesség igénye nélkül: VÁSÁRHELYI urbárium, 1511: LUKSICS PÁL: A vásárhelyi apácák története. Veszprém, 1923. 55–59., FEKETE NAGY ANTAL: A szenyéri uradalom urbárium, 1524. *Agrártörténeti Szemle*, 1. (1957) 26–36. Ugyanezt l.: BORSA IVÁN: A szenyéri uradalom 1524-i összeírása. *Somogy Megye Múltjából*, 12. (1981) 29–46.; Beckó urbárium, 1522: MARSINA, RICHARD–KUSIK, MICHAEL: Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku. I. Bratislava, 1959. 41–68.; Világosvár urbárium, 1525: PRODAN, DAVID: Domeniul cetatii Siria la 1525. *Anuarul Institutului de Istorie din Cluj*, Tom. III. (1960) 37–102.; Kiszvárd és tartozékai jövedelmei, illetve kiadásai, 1470–1471: Szemelvények az 1526 előtti magyar történelem forrásaiból. Szerk. BOLLA ILONA–ROTLER FERENC. II. Budapest, 1967. 67–75. A Várdai-birtokok földesúri adózási lajstroma és számadáskönyve, töredék, 1452: uo. 84–88., Sárvár és Kapuvár urbárium, 1492: uo. 149–193., ugyanezek a szemelvények: Szöveggyűjtemény Magyarországi történetének tanulmányozásához. I. Szerk. LEDERER EMMA. Budapest, 1964. Kiszvárd és tartozékai jövedelmei, illetve kiadásai, 1470–1471: 225–231., Sárvár és Kapuvár urbárium, 1492: uo. 234–268., Sempte vár adójának és jövedelmeinek összeírása, 1510 körül: uo. 269–273., a szoroszlói és kerekligeti jobbágyok panaszlevele földesurukhoz, 1483. febr. 26.: uo. 293–295., PATAKI, JOSIF: Domeniul Hunedoara la inceputul secolului al XVI-lea. Bucuresti, 1973., KREDICS LÁSZLÓ–SÓLYMOSI LÁSZLÓ: A veszprémi püspökség 1524. évi urbárium. *Új Történelmi Tár*, 4. Budapest, 1993., Szombathelyi urbáriumok és inventáriumok a 16. századból. Szerk.: FEISZT GYÖRGY. Panniculus Régiségügyi Egylet, Szombathely, 2000., XVI. századi uradalmi utasítások. I-II. Szerk.: KENYERES ISTVÁN. Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, Budapest, 2002.
- 5 A várra vonatkozó írott és képi forrásokra, illetve korai történetére: BOCSI ZSÓFIA: Csókakő vár az írott források tükrében, különös tekintettel az Anjou korra. *Arrabona*, 44. (2006/2) 51–66. A vár történetére: KÁROLY JÁNOS: Csókakő vára és várbirtokai. A fejérvármegyei és Székesfehérvár városi történelmi és régészeti egylet évkönyve 1893. évre. Székesfehérvár, 1893., SZABÓ ELEMÉR: Csókakői vár története. Írta: Károly János. Székesfehérvár, 1930., FITZ JENŐ: Csókakő vára. István Király Múzeum Közleményei. B. sorozat 1. szám. Székesfehérvár, 1965., A 700 éves Csókakő. Szerk.: BÉNI KORNÉL. Írták: BÉNI KORNÉL–DR. FÜLÖP GYULA–DR. HATHÁZI GÁBOR. Csókakő Község Önkormányzata, 1999.

nemzetséghez köti.⁶ Erre utal a vár 1299-ből származó első említése is, amikor a már álló vár tövében osztozkodik egymással a Csák nemzetség trencsényi és dudari ága.⁷ A vár királyi honor-birtok korszaka egy nagyszabású cserével kezdődik, amidőn 1326-ban I. Károly elcserélte Tolna megyei Nyék és Dombó váraiért a trencsényi ágba tartozó Csák nembeli István fia Istvánnal a Veszprém megyében fekvő Bátorkö és Csesznek, valamint a Fejér megyei Csókakő és Gesztes várakat, ezzel jelentős, összefüggő királyi birtoktömböt hozván létre.⁸ A királyi vár pedig 1430. szeptember 5-én kerül ismét magánkézbe, amikor Zsigmond király immár nem tetszőleges idejű honorként, hanem élethossziglani használatra adományozta id. Rozgonyi Istvánnak a várat.⁹ Csókakő ettől a dátumtól kezdve a család 1523-ban történt kihalásáig – egy-egy uralkodói eladományozási kísérletet, illetve rövidebb ideig tartó elzálogosításokat nem tekintve – a Rozgonyi család egyik törzsbirtokát képezi, amiért szemmel láthatóan a család mindhárom ága versenybe száll. 1508. február 25-én a vár a Kanizsaiak kezére kerül, amikor II. Ulászló parancsot ad a fehérvári káptalannak, hogy iktassák be Kanizsai Györgyöt és fiát, Lászlót Csókakő és Vitány várába, valamint azok tartozékaiba. Az oklevél szerint a birtokok az Egervári Istvánnal kötött szerződés alapján szálltak a kedvezményezetteknek.¹⁰ A két családot egy asszony köti egymáshoz, illetve a Rozgonyiakhoz, nevezetesen Rozgonyi Klára, a későbbi nagyszony, Nádasdy Tamás hitvesének és szerelmetes Orsikájának, Kanizsai Orsolyának a nagyanyja.

Távolabbról szemlélődve a vár a középkori Fejér megye északnyugati részén fekszik, ahol a Vértes és a Bakony erdős hegyei adják a megye természetes határát. Teljes egészében csak az előbbi hegység tartozott a megyéhez, amelyet egyébként kezdetektől fogva a Csákok birtokoltak, és nagyjából az ő birtokaik szabták meg a megye északi határának alakulását is. Csókakő szempontjából a megye északi felének vízrajzi adottságai fontosak, nevezetesen az említett két hegy közül eredő, és a megye nyugati részén folyó Sárba ömlő Móri-víz, amit a középkorban Celénynek hívtak,¹¹ illetve a nagyobb állóvizek közül a Velencei-tó. Ez utóbbi a középkorban Fertő néven létezett, és az volt a szerepe,

- 6 A Vértes déli lejtőjén építette fel Csák az első várát, Csákvárat. A vár lerontása után pedig a Csákok központi területe körül épül fel ugyancsak a tatárjárást követő időszakban Oroszlánkő, Gesztes és Vitány vára. A Csák nemzetség történetére: NAGY IVÁN: A Csák-nemzetség. *Turul*. A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Közlönye, III. (1885)
- 7 Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL) Diplomatikai Levéltár és Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban DL és DF) DL 1630. Az oklevél egy 1323. júl. 28-án kelt átírásban maradt fenn. Kiadása: Hazai Okmánytár. (Codex Diplomaticus patrius) Kiadják: IPOLYI ARNOLD–NAGY IMRE–PAUR IVÁN–RÁTH KÁROLY–VÉGHÉLY DEZSŐ. VI. Győr–Budapest, 1891. 451., KÁROLY JÁNOS: Fejér vármegye története. III. Székesfehérvár. Oklevéltár, LXXX. (a továbbiakban: KÁROLY I-V.) Az adatot idézte már KARÁCSONYI JÁNOS: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I-III. Budapest, 1900–1904. Reprint. Budapest, 1995. 354., FÜGEDI 1977. 119.
- 8 DF 201040., 1383. máj. 16-i átírásban. Közlése: KUMOROVITZ L. BERNÁT: Veszprémi regeszták (1301–1387). Budapest, 1953. 172., Anjou-kori Oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore Regum Andegavensium illustrantia. I-XXIV. Főszerk.: KRISTÓ GYULA. Budapest–Szeged, 1990–2002. (Szerk.: I-VI.: Kristó Gyula, VII.: Blazovich László–Géczy Lajos, VIII.: Blazovich László, IX.: Géczy Lajos, X.: Blazovich László–Géczy Lajos, XI-XII.: Almási Tibor, XVII.: Kristó Gyula, XXIII-XXIV.: Piti Ferenc.) X. 566. (a továbbiakban: Anjou I-XXIV.) Az adatot ismeri: HORVÁTH RICHÁRD: Várak és politika a középkori Veszprém megyében. Értekezés a doktori fokozat megszerzése érdekében a történelem tudományában. Debrecen, 2002. 10.
- 9 DL 12306.
- 10 DL 21818. Az oklevél szövegét közli: KÁROLY III. Oklevéltár, LXXXVII. A Kanizsai családra: REISZIG EDE: A Kanizsaiak a 15. században. *Turul*, 55. (1941) 22–31. és 71–81.
- 11 Valószínűleg azonos az oklevelekben *Celum*-nak nevezett folyóval, melyen 1439-ben a székesfehérvári keresztéseknek két malma is működött Barcs, ill. Szentbarbara közelében. DL 106459., 1439. máj. 14.

1. térkép. Fejér megye a késő középkorban (Györffy II. 328–329. nyomán)

hogy a délnyugati részén kialakult újabb kis nádas tóval felvegye a Csákvár felől, azaz a Csókakőtől keletre eső mocsaras területől lefolyó vizet.¹² (1. térkép)

Az uradalom infrastrukturális adottságait először megyei szinten mindenképpen ki kell emelni, hogy Fejér megye középkori jelentőségét elsősorban Fehérvár királyi székhely volta adta meg, aminek köszönhetően az odavezető „Fehérvárra menő hadi út” is itt haladt el. Ez többek között azonos volt a Nyugat-Európából Bizáncon át

12 GYÖRFFY GYÖRGY: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I-IV. Budapest, 1963–1998. II. 322., 330. (a továbbiakban: GYÖRFFY I-IV.).

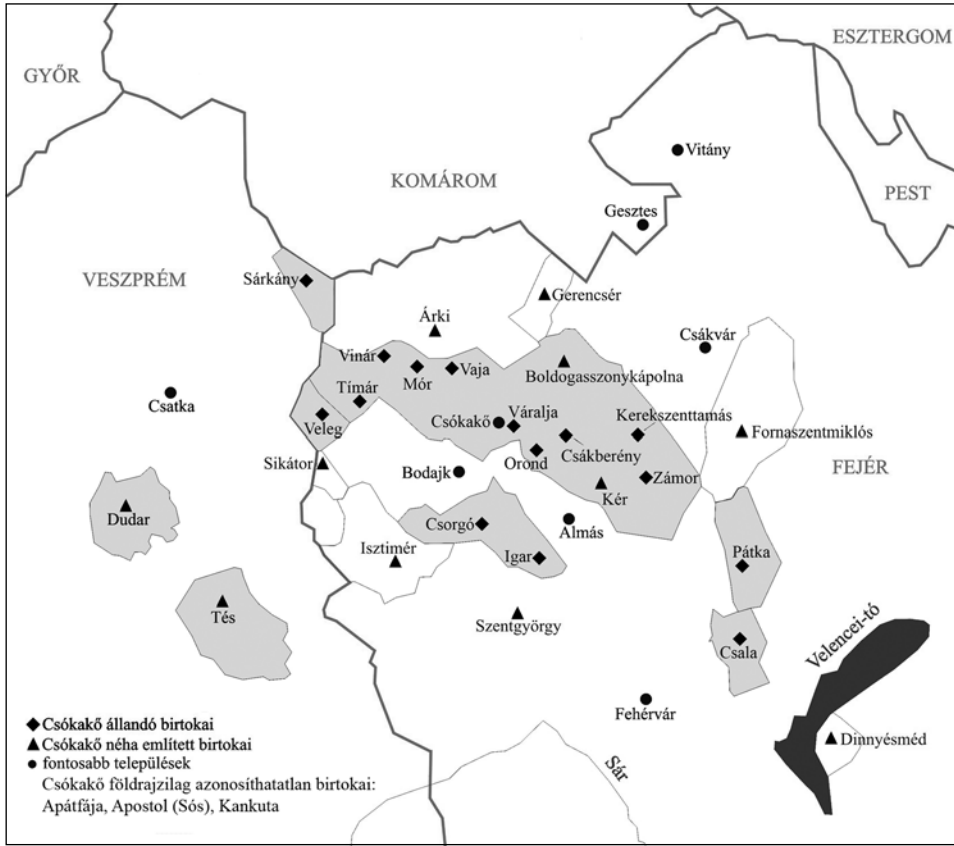
Jeruzsálembé vezető zarándokúttal is. Az országba Győr környékén vezetett be, majd Fejér megye északnyugati határán átlépve a Móri-patak keleti oldalán haladt, és éppen Csókakő alatt elhaladván, a váruradalomhoz tartozó Sárkánynál hagyta el a megyét. Fehérvárról nyugat felé vezetett egy út Veszprémbe, amely előbb északnyugati, majd nyugati irányba fordult és Csór birtok vámhelyénél hagyta el a megyét. Ebből az útból ágazott el északkelet felé egy másik, ami híddal csatlakozott a győri úthoz, nem messze ettől az elágazástól pedig egy nagy út ment északnyugati irányba, amely Csurgó mellett elhaladva, a Bodajki hegynél fordult nyugat felé és a Bakonyon áthaladva érte el a Rába síkságát. Bodajktól északnyugatra, Tímár mellett a „Köves hegy”-nél említik 1193-ban a Somogyi utat, de helye és iránya nem állapítható meg, így nem azonosítható biztosan a Pannonhalma felől Somogy felé vezető úttal.¹³ A középkori utaknak a megyében részben római kori előzményei voltak, itt a Duna mentén haladó limes-úton kívül az *Aquincumból* (Óbuda) *Floriana*-n (Csákvár) át *Savaria*-ba (Szombathely) illetve a *Matrica*-ból (Százhalombatta) *Gorsiumon* (Tác-Föveny puszta) át *Sopianaeba* (Pécs) vezető utakra gondolok.¹⁴

Az utak mellett egy térség fejlettségét a természeti adottságok mellett a városodottság és a városiasodottság adja meg. Ezen a téren hatalmas előnyt jelentett az Árpád-kori királyi székhely, Székesfehérvár közelsége. Fehérvár azon kívül, hogy az ország közepe, első királyunk végső nyughelye, a koronázó város valamint az országos törvénynap színhelye volt, ráadásul a középhegység és a síkság találkozásánál kijelölhető vásárvonalon feküdt, a geológiai törésvonalakat követő utak találkozásánál. Ez azonban már átvezet egy másik gondolatkörbe: a megye természeti gazdálkodásába.

Ami Fejér megye gazdasági lehetőségeit illeti, a természeti adottságoknak köszönhetően és a több, változatos természetföldrajzi tájból való összetettségéből fakadóan a gazdálkodás is igen sokszínű volt, amit az uradalmi számadások is alátámasztanak. A Bakonynak a megyéhez tartozó nyúlványai és a Vértes az Árpád-korban a királyi erdőispánság részeként az uralkodó erdő- és vadgazdálkodásának alapját képezték, a királyi vadászatok színhelyei voltak, de fontosságuk megmarad a királyi erdőispánság megszűnése után is, hiszen az 1520-as évek urbáriumaiiban is szerepelnek, ráadásul külön kiemelt tételként. A mezőföldi lőszttábla – ahol Csókakő vár legtöbb tartozéka elterült – az ekés szántógazdálkodásra volt alkalmas, míg a Duna menti mocsaras területek a differenciált ártéri gazdálkodásnak kedveztek. Az állattartásra legalkalmasabb területek a megye délebbi részén, a Duna bal partján terültek el: a közvetlenül a Duna mentén elterülő ártéri síkság és az attól keletebbre eső Homokság a középkor folyamán végig „húzóágazatnak” számító legeltető, rideg állattartást tette lehetővé. Kisebb foltokban lehetőség volt a megye területén gyümölcs- és szőlőtermesztésre is, ez utóbbinak éppen a megye északi részének dombvidéke kedvezett leginkább, azaz a Vértesalja (Csákvár) és a Móri-völgy (Árki, Csurgó, Tímár, Vinér). Ezt bizonyítják a számadásokban szereplő boradók és a földesúri kocsmáltatásra vonatkozó adatok. A vizek és a mocsaras területek közelében – főleg az utóbbiakból bőven akadtak a váruradalomhoz tartozó területeken is – szívesen foglalkoztak halászzalattal, amire ugyancsak van utalás a csókakői számadásokban. A malmok a gabonához közel, azaz az ekés földművelés térségében, a Mezőföldet átszelő Sárvízen és a belőle kiágazó mesterséges malomcsatornákon épültek, de más,

13 GYÖRFFY II. 341–342.

14 A Csókakő várának megyén belüli elhelyezkedését szemléltető, illetve a váruradalom kiterjedését bemutató térképek elkészítéséért Szilágyi Krisztián Antalnak tartozom köszönettel.

2. térkép. Csókakövi vár birtokai
(Engel Pál: Magyarország a középkor végén c. CD alapján)

kisebb vízfolyásokon is előfordultak. A váruradalomnak a számadások szerint két malma volt, egy egykerekű, amelyet néha *Iwankanak* neveznek és egy kétkerekű, beszélő névvel illetett *Kettewsmalom* nevezetű. Pontos helyük sajnos nem derül ki, csak az, hogy Csörgő faluhoz tartoznak.¹⁵ (2. térkép)

A természeti adottságok feltérképezése után nézzük meg, hogyan és mikor alakult ki a csókakövi uradalom, egyenként végighaladva az azt alkotó falvakon. A Csókakövi várhoz tartozó kiszolgáló falvak megszervezése és a várhoz való csatolása I. Károly birtoklása alatt történhetett meg, ami szoros összefüggésben állt a korszakra oly jellemző, a feudális Európában pedig egyedülálló központi igazgatási rendszerrel, a honor-rendszerrel.¹⁶ A

15 A természetgazdálkodásra vonatkozó adatokat l.: FRISNYÁK SÁNDOR: Magyarország történeti földrajza. Budapest, 1990. 24.

16 A honor-rendszerre összefoglalóan: ENGEL PÁL: A honor. A magyarországi feudális birtokformák kérdéséhez. In: ENGEL PÁL: Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok. Szerk.: Csukovits Enikő. Budapest, 2003. 73–100. (a továbbiakban: ENGEL 2003.) (l. még: *Történelmi Szemle*, 24. (1981/1-2) 1–19.); Uő: Honor, vár, ispánság. Tanulmányok az Anjou-királyság kormányzati rendszeréről. ENGEL 2003. 101–161. (l. még: *Századok*, 116. (1982) 880–922.)

Csákok trencsényi és dudari ága közötti osztozkodást tartalmazó, már említett 1323-ban átírt oklevélben ebben az időpontban már szerepelnek olyan települések, amelyek a későbbiekben rendszeresen és állandóan Csókakő vár tartozékaiként jelennek meg. Berény, Igar, Vaja, Zámor és Kér tehát a Csákok törzsbirtokaiként kerültek Csókakő tartozékai közé.¹⁷ Mór 1327 októberében, míg Vereb 1330 júliusában került a vár birtokai közé, mindkettő cserével.¹⁸ Utóbbi csak ideiglenes tartozék lehetett, hiszen Csókakő 1430-ban történt Rozgonyi-kézbe kerülése után egyetlen egyszer sem szerepel többet a birtokok felsorolásában. Sárkány faluról nem tudni, mikor lett várbirtok, viszont bizonyos, hogy Zsigmond király idején az volt, hiszen a király eladományozza.¹⁹ Csánki Dezső történeti földrajzában a 15. századi nagyobb világi uradalmak között sorolja fel Csókakőt, mint a négy Rozgonyi várnak – Csókakő, Gesztes, Vitány és Gerencsér – a megye területén elterülő tartozékait. Fejér megye területére ezek közül az elsőnek és az utolsónak a birtokai estek. Csókakőhöz az oklevelek Zsigmond király uralkodásának végétől kezdve változó módon hol 13, hol 21, hol pedig 24 Fejér megyei és 3, illetve 4, Veszprém megyében fekvő helységet vagy pusztát sorolnak. Ezek a Veszprém megyei határon fekvő Velegtől és Tímártól kezdve kelet felé haladva Mórton, Kápolnán, Vaján és Csákberényen át Fornáig és Szent-Tamás pusztáig, illetve egy második, alsó vonalban Isztimértől Igaron és Zámorom át Pátkáig és a Fehérvár melletti Csaláig terjedtek. Az uradalmat északon a Gerencsér, Vitány és Gesztes várakhoz tartozó vértesi birtokok határolták.²⁰ De nézzük meg először egyenként a vár tartozékait alkotó birtokokat!²¹ (l. az 1-2. táblázatot)

A birtokok sora azzal az *Apátfája* nevű erdővel kezdődik, amit mindössze két alkalommal említenek a források, időben két egymástól igen távol eső időpontban, 1440-ben és 1528-ban.²² A köztes időszakban egyszer sem sorolják fel, de ez nem jelenti azt, hogy nem tartozott végig az uradalomhoz. Neve arra utal, hogy korábban egyházi kezelésű birtok volt, talán a bakonybéli apát kezelésében. *Apostol*, vagy más néven *Soós* a megye északnyugati részén fekszik, részint a csókakői uradalomhoz tartozó erdőrészként, ré-

17 V. ö. a 7. jegyzettel. Az 1299-es oklevélben ugyan nem szerepelnek név szerint felsorolva a várhoz tartozó falvak, 1323-ban azonban már igen, tehát ha korábban nem is, ekkorra már bizonyosan a vár pertinenenciái közé tartoztak az említett birtokok.

18 Mórra: DL 105234. Kiadása: Anjou XI. 507., FEJÉR GEORGICUS: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I-XI. Budae, 1829–1844. VIII/3. 199. (a továbbiakban: FEJÉR I-XI.), KÁROLY JÁNOS: Fejér vármegye története. I-V. Székesfehérvár, 1896–1904. (a továbbiakban: KÁROLY I-V.) IV. Oklevéltár, LXIV. Verebre: Anjoukori Okmánytár. Codex Diplomaticus Hungaricus Andegavensis. Szerk.: NAGY IMRE–TASNÁDI NAGY GYULA. I-VII. Budapest, 1878–1920. (Monumenta Hungariae Historica I. Okmánytárak.) II. 495. (a továbbiakban: AO I-VIII.) 1330. jún. 28., FEJÉR IV/3. 40., 1330. júl. 8. Az oklevelet közli: KÁROLY V. Oklevéltár, XLIV.

19 DL 89749., 1415. ápr. 15. Zsigmondkori Oklevéltár. I-II. Összeállította MÁLYUSZ ELEMÉR. Budapest, 1951–1958., III-VII. Mályusz Elemér kéziratát kiegészítette és szerkesztette BORSÁ IVÁN. Budapest, 1993–2001., VIII-IX. BORSÁ IVÁN–C. TÓTH NORBERT. Budapest, 2003–2004. (a továbbiakban: ZsO I-IX.) V. 513., FEJÉR X/3. 64., FEJÉR X/6. 635.

20 CSÁNKI DEZSŐ: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I-III., V. Budapest, 1890–1913. (a továbbiakban: CSÁNKI I-V.) III. 300–301.

21 A könnyebb eligazodáshoz és a várbirtokok változásainak nyomon követéséhez nyújt segítséget a birtokokat felsoroló oklevelek táblázatos összefoglalása (1. táblázat). Csókakő váruradalmának birtokai az oklevelek alapján. Megjegyzendő, hogy az 1449. júl. 21-én kelt DL 13830. jelzést, Csókakő és Vitány vár adományozásáról szóló oklevélben nem egyértelmű Dinnyésméd, Fornaszentmiklós és Gerencsér hovatarozása, ugyanis Csókakő vár birtokai után vannak felsorolva, ugyanakkor csak azt tünteti fel mellettük az oklevél írónoka, hogy mind Fejér megyében található, ami nem zárja ki a másik várhoz való tartozásukat sem. Gerencsér esetében biztos, hogy nem várbirtokról van szó, ezért a továbbiakban nem szerepeltetem a felsorolásban, viszont Dinnyésméd és Fornaszentmiklós még fel-felbukkannak a későbbiekben is csókakői tartozékokként, ezért helyüket a listában indokoltnak találok.

22 DL 13466., 1440. máj. 23., MOL MKA E156 U. et C. Fasc. 4. No. 41., 1528. V. ö. a 97. sz. jegyzettel!

1. sz. táblázat. Csókakő váradalalmának birtokai az oklevelek alapján

Birtok neve	Megye	1430. 09. 15	1440. 05. 23	1449. 07. 21	1453. 01. 24	1453. 02. 02	1458. 04. 26	1459. 09. 18
Jelzet		DL_12306	DL_13466	DL_13830	DL_14600	DL_14623	DL_14623	DL_15400
Apathfaya	Fejér		erdő, malmok					
Aposthal alias Soos	Fejér		birtokrész	X	birtokrész	birtokrész	birtokrész	birtok
Arky	Fejér							
Bodogazzonkapolna	Fejér		predium (külön a 2 név)					
Chakberen	Fejér	falu	birtok	birtok	birtok	birtok	birtok	predium
Chala	Fejér	falú, birtokrész	birtokrész	birtokrész	birtokrész	birtokrész	birtokrész	birtokrész
Chorgo	Fejér	falú	vám, 3 malom	halasztavak, vám, malmok	vám	birtok, vám	birtok, vám	birtok, vám
Dinnyesmed	Fejér			birtok	birtok	birtok	birtok	birtok
Dudar	Veszprém	falú	birtok					
Farnazenthmyklos	Fejér		birtok, nagy halastó	birtok				birtok
Gerencer	Fejér			birtok, halasztavak, kúria				
Igar	Fejér	falú	vám, 4 malom	halastó	vám	birtok, vám	birtok, vám	birtok, vám
Iztemer	Fejér	falú	X					
Kankwtha	Fejér			predium	predium	predium	predium	predium
Keer	Fejér							predium
Kerekzenththamas	Fejér		predium					
Mor/Moor	Fejér	falú	vám	vám	birtok, vám	birtok, vám	birtok, vám	birtok, vám
Naghweleg	Fejér				X	birtok	birtok	
Oopathka	Fejér		predium					predium
Orond	Fejér	falú	birtok, vám, szőlő	birtok	vám	birtok, vám	birtok, vám	birtok, vám
Pathka	Fejér	falú	birtok, nagy halastó	birtok	birtok	birtok	birtok	birtok
Sarkaan (kettő is)	Veszprém	falú	birtok (1)	X (1)	birtok (2)	birtok	birtok	birtok (1)
Sykathor	Fejér		birtokrész					
Thees (kettő is)	Veszprém	falú (2)	birtok					
Thymar	Fejér	falú	birtokrész	X	X	birtok	birtok	birtok
Waya	Fejér	falú	birtok, vám, szőlő	birtok, vám	birtok, vám	birtok	birtok, vám	birtok
Warallya	Fejér	falú	birtok, vám, szőlő	birtok	birtok, vám	birtok	birtok, vám	birtok
Weleg	Fejér	falú	X					birtok
Wyner (Mórhoz tart.)	Fejér		halastó, predium (Mór)		predium	predium	predium	
Zamor	Fejér	falú	birtok		birtok	birtok	birtok	birtok
Zenthgyewwigh	Fejér			predium				
Zenththamas(egghaza)	Fejér			predium	predium	predium	predium	
majorsági ház	Fejér			X				

2. sz. táblázat. Csókakő vár-uradalmának birtokai az oklevelek alapján

Birtok neve	Megye	1459. 12. 08. DL 15421	1460. 09. 03. DL 15497	1461. 06. 17., 1461. 07. 21. DL 14625, DL 15601	1461. 11. 30. DL 14625	1467. 03. 16. DL 16499	1508. 02. 25. DL 21818	1511. 10. 19. DL 89009
Apatháya	Fejér				birtokrész			birtok
Aposthal alias Soos	Fejér	birtok						
Arky	Fejér			birtokrész				
Bodogazonkapolna	Fejér	predium (B. a.falwa)			birtok	birtok	birtok	birtok
Chakberen	Fejér	birtok	birtok	birtok	birtok			birtok
Chala	Fejér	birtokrész	birtok	birtokrész	birtokrész			birtokrész
Chorgo	Fejér	birtok, halastó	birtok	birtok, vám	birtok, vám	birtok, vám	birtok, vám	birtok, vám
Dinyesmed	Fejér	birtok	birtok			birtok		birtok
Dudar	Veszprém							
Farnazenthymklos	Fejér	birtok	birtok			birtok (Viánynál említve)		birtok
Igar	Fejér	birtok, vám	birtok	birtok, vám	birtok, vám	birtok, vám	birtok, vám	birtok, vám
Iziemer	Fejér							
Kankwthá	Fejér	predium, egy házzal	predium	predium	predium		predium	predium
Keer	Fejér	predium						predium
Kerekenththamas	Fejér	predium						predium
Mor/Moor	Fejér	birtok, vám	birtok	birtok, vám	birtok, vám	birtok, vám	birtok, vám	birtok, vám
Naghweleg	Fejér			birtok	birtok			
Oopathka	Fejér	predium						
Orond	Fejér	birtok, vám	birtok	birtok, vám	birtok, vám	birtok	predium, vám	predium
Pathka	Fejér	birtok, nagy halastó	birtok	birtok	birtok	birtok		birtok
Sarkaan (kettő is)	Veszprém	birtok, prediumok, halastó		birtok (2)	birtok (2)	birtok (2)	predium (2)	birtok
Sy'kathor	Fejér							
Thees (kettő is)	Veszprém							
Thymar	Fejér	birtok	birtok	birtok	birtok	birtok	birtok, vám	birtok
Wayá	Fejér	birtok, vám	birtok	birtok, vám	birtok, vám	birtok	birtok	birtok
Warallya	Fejér	birtok	birtok	birtok, vám	birtok, vám	birtok	birtok	birtok
Weleg	Fejér	birtok				birtok	birtok, vám	birtok
Wyner (Mórhoz tart.)	Fejér	Mórhoz tartozó predium	predium	predium	predium	predium	predium	predium
Zamor	Fejér	birtok	birtok	birtok	birtok	birtok	birtok	birtok
Zenthgyewrgh	Fejér							
Zenththamas(egghaza)	Fejér	predium (Kerekszt.tamás)		predium	predium	predium	predium	predium
majorsági ház	Fejér							

szint köznemesi birtokként említik.²³ *Árki* puszta szintén Fejér megye északnyugati részén fekszik a Vértesben, Mór és Veleg között. Már 1086-ban említik, mint a bakonybéli apátság birtokrészét és szőlejét.²⁴ *Boldogasszonykáporna* a Vértesben, Gánttól északra, Pusztana és Kozma között fekszik. Csókakő vár tartozékeként lakott falu volt a 15. században.²⁵ Valószínűleg azonosnak tekinthetjük az 1463-ban Szentiváni Mihálynak adományozott Kápolna faluval, amihez több puszta is tartozott akkor, név szerint Dédegyház, Katul, Vidámtelek, Jánoshalma, Daj és Virágosberek.²⁶ *Csala* ma puszta a megye középső részén, Fehérvártól északnyugatra fekszik. Már a korai időktől kezdve a vár tartozéka volt. 1231-ben említik először Celum néven a Csákok kezén. Ekkor egy ház és két malom is található itt. 1440-től ismét Csókakő tartozékeként szerepel, azonban nem az egész falu, mivel az oklevelek mindig csak birtokrészt említenek.²⁷ Némileg elmentmond a Celum és Csala azonosításnak, hogy Celumot említik még 1381-ben, 1383-ban és 1433-ban is,²⁸ illetve 1439-ben folyóként,²⁹ viszont Csala is szerepel a forrásokban már 1364-től kezdve,³⁰ 1440-ben pedig bizonyosan birtokként.³¹ *Csákerény* a megye északnyugati részén, a Vértes déli lábánál, Csókakő közelében fekszik. Végig a vár tartozéka volt, már 1297-ben van róla forrás, természetesen a Csák nemzetség egy tagjának a végrendeletéből, annak a Miklóseből, aki valószínűleg Csókakőt építette. 1419-ben Igarral együtt Csalapi István kezén találjuk, akire Csák Balázs magtalan halála miatt háramlott a két falu 1397-ben. 1439-től végig Csókakő tartozékeként szerepel.³² A késő középkori falu plébániatemplomának két ingóságjegyzéke is fennmaradt.³³ *Csorgó* falu (ma Fehérvárcsurgó) Fejér megye délnyugati részén található, Magyaralmás, Bodajk és Iszkaszentgyörgy közelében. Nevét valószínűleg a falu közepén még mindig meglévő, folyton csurgó forrásról kapta. 1227-ben említik először, 1236-ban pedig mint Székesfehérvár várához tartozó birtok szerepel két ekényi földdel, egy malommal, kaszállóval és 40 hold szőlőművelésre alkalmas területtel. II. Endre a fehérvári keresztéseknek adományozza a birtokot, akik még 1324-ben is bírják azt, mígnem 1440-től mint Csókakő tartozéka állandósul az oklevelekben. Ekkor egy malmot és egy halastavat említenek benne, illetve a hozzá tartozó Vinyér (Vinár) pusztán három malmot.³⁴ A halastó valószínűleg azt a ma is létező víztározót takarja, ami már a rómaiak korában megépült a Sárvíz szabályozására. A középkorban Fehérvár védelmére használták, őrzésére kis kővár szolgált a felette magasodó hegyen. A nyolcszög három oldalával záródó szentélyű temploma a 15. században épült fel.³⁵ Kedvező adottságainak köszönhetően felépült itt egy *curia nobilitaria*³⁶ is, ahol a számadások tanúsága szerint sokat tartózkodhattak, és egyfajta

23 KÁROLY III. 140–141., CSÁNKI III. 316. A nemesi birtokosokra: V. László a magtalanul elhalt apostoli István fia László birtokrészzeit Kerekes Gál tatai várnagynak adományozza. DL 14617., DL 14621., 1453. febr. 2.

24 KÁROLY III. 142., GYÖRFFY II. 346., CSÁNKI III. 317.

25 KÁROLY IV. 279., CSÁNKI III. 320.

26 DL 98150., 1463. febr. 20.

27 KÁROLY III. 255–257., CSÁNKI III. 321.

28 DL 61270., 1381. okt. 15., 1383. dec. 13., DL 43964., 1433. jún. 7.

29 DL 106455., 1439. márc. 22., DL 106456., 1439. márc. 27., DL 106459., 1439. máj. 14.

30 DL 106146., 1364. dec. 1.

31 DL 13466., 1440. máj. 23.

32 KÁROLY III. 262–265., GYÖRFFY II. 349., CSÁNKI III. 319.

33 DL 26358., 1520 és 1523.

34 KÁROLY III. 379–381., GYÖRFFY II. 358., CSÁNKI III. 323.

35 HATHÁZI GÁBOR: Fehérvárcsurgó. In: Fejér megyei kalendárium, 1996. A „Fejér Megyei Hírlap” és a du-naújvárosi „A Hírlap” Kalendáriuma. Székesfehérvár, 58. (a továbbiakban: HATHÁZI 1996).

36 DL 26320. Ezen kívül a különféle számadásokban gyakran szerepel Csorgó mint végcél, ahova a bort és a gabonát, lisztet szállították, vagy ahova éppen a különböző jöszágokat illetve lovakat hajtották.

raktár funkciót is betölthetett. *Dinnyés* egy termékeny talajú, korábban lakott 4000 holdnyi terület Fejér megye közepén, a Pákozdi-tó közelében. Az oklevelekben gyakran Dinnyésmédként szereplő birtokot 1410-ben említik először, ekkor még mint falut.³⁷ Albert király Rozgonyi Istvánnak adományozta, aki 1439-ig bírta is azt, majd az Ostfiak rövid birtoklása³⁸ után 1447-ben a Rozgonyi család semptei ágának kezén tűnik fel,³⁹ mígnem 1453-ban V. László a család harmadik ágába tartozó Rozgonyi János fiainak adományozza Csókakő várral együtt. Mátyás király 1461-es adománylevelében azonban már nem szerepel a várbirtokok között. 1481-ben Korotnay János somogyi ispán örökíti el Mátyás királynak, akitől átkerül fia, Corvin János kezére, aki 1490-ben ismét eladományozza.⁴⁰ 1484-ben említik plébániáját.⁴¹ *Fornaszentmiklós* a Csákvár és Lovasberény közt egykor elterült őstó helyén, illetve az abból keletkezett ingovány keleti partján fekszik. A birtoknak igen mozgalmas élete volt. 1237-ben Csák Miklós adományozza el a birtokot,⁴² 1440-ben Csókakő tartozékaént szerepel, de úgy tűnik, ez az időszak nem volt problémáktól mentes. A Rozgonyi család két ágának, a Pest és Fejér megyei családi törzsbirtokok után ácsingózó id. Jánosnak és fivéreinek, illetve az azokat törvényesen birtokló ifj. Jánosnak a versengése Fornaszentmiklós esetében is nyilvánvaló. A polgárháború ideje alatt nagy karriert befutott János-fiak (id. Rozgonyi János, Rébold, Osvát és Lőrinc) 1450-ben már jogot formálnak Forna mellett az ugyancsak Csókakő tartozékát képező Dinnyésmédre is.⁴³ Úgy tűnik, a pereskedésből végül egy harmadik személy került ki győztesen, ugyanis 1453-ban V. László Gerencsér tartozékaént (többek között a Csókakő birtokai közt mindössze egyszer szereplő Árkival együtt) Újlaki Miklósnak adományozza.⁴⁴ 1467-ben Vitány várbirtokai közt találkozunk vele ismét, míg végül 1473-ban⁴⁵ Gesztes tartozékaént megy át az enyingi Török család kezébe.⁴⁶ Csánki Dezső szerint 1406-ban és 1409-ben Forna és Szentmiklós még két külön települést alkottak a királyi kápolnaispán tulajdonában, és csak 1436-tól olvadt össze a két szomszédos település neve- és talán maguk a falvak is.⁴⁷ *Igar* Csurgó mellett fekszik, 1193-ban a fehérvári keresztetek javadalmazták már. 1302-ben a Csákok kezén volt, majd más Fejér megyei falvakhoz hasonlóan 1430-tól Csókakő vár tartozéka lett. 1490-ben 40 aranyfontért zálogosították el a Rozgonyiak széplaki Botka Mátyásnak,⁴⁸ míg egy 1500-ban kelt oklevél szerint akkor éppen a Héderváry család tulajdonában volt, melyet a család másik ágához tartozó Rozgonyi István adott nekik biztosítékkal.⁴⁹ 1517-ben pedig annak a Gergelylakai Buzlai Mózesnek a lánya rendelkezik felőle,⁵⁰ aki 1511-ben megkapta I. Ulászlótól a csókakői uradalmat, noha annak jogos birtokosa, Rozgonyi István még élet-

37 1410. júl. 25. Közli: KÁROLY IV. Oklevéltár, XXXVIII.

38 DL 44255., DL 44256., 1439. jún. 20., 1443. márc. 8. Közli: KÁROLY IV. Oklevéltár, II.

39 DL 88214., 1447. febr. 20.

40 DF 274010., 1490. júl. 13., Hazai Okmánytár. Codex Diplomaticus patrius. I-VIII. Kiadják: IPOLYI ARNOLD–NAGY IMRE–PÁUR IVÁN–RÁTH KÁROLY–VÉGHÉLY DEZSŐ. Győr–Budapest. 1865–1891. (a továbbiakban: HO I-VIII.) IV. 437. Közli: KÁROLY IV. Oklevéltár, I.

41 KÁROLY IV. 6–8., CSÁNKI III. 325.

42 DL 61136., HO I. 17. Korábbi kiadása téves nevekkel: FEJÉR IV/1. 78–81.

43 DL 14434., 1450. dec. 31.

44 *Történelmi Tár*, (a továbbiakban TT) 1893. 614.

45 TT 1893. 607.

46 KÁROLY IV. 144–145., Györfy II. 385.

47 DL 9153., 1409. nov. 19., CSÁNKI III. 328.

48 DL 19627., 1490. febr. 14.

49 *Magyar Történelmi Tár*, 1859. VI. 22., 1510. máj. 10. A zálogügyletre: DL 24583., 1491. aug. 26.

50 DL 22908., 1517. ápr. 14.

ben volt.⁵¹ 1348-ban említik a Boldogságos Szűz tiszteletére felszentelt templomát.⁵² *Isztimér* a megye északnyugati részén fekszik. A településről szóló első adat szerint 1439-ben Csókaköhhöz tartozott, 1469-ben⁵³ azonban mint Palota tartozékát Újlaki Miklós kezén találjuk.⁵⁴ *Kankuta* nemcsak ma takar egy elpusztult helyet, de már Csókaköhhöz tartozóan a 15. században is pusztaként említik. 1459-ben ház is volt rajta, ma erdőség.⁵⁵ A megye területén fekvő három *Kér* nevű településből a Csókakő vár tartozékát alkotó Kér falu Magyaralmás és Zámoly vidékén fekszik, amit korábban a Csákok is birtokoltak.⁵⁶ A Csókakőtől két mérföldre levő *Kereki* a Vértesben fekkent, egy 1662. évi urbárium szerint a vár tartozéka volt.⁵⁷ A kérdés az, mennyiben tekinthető azonosnak a *Kerekszenttamás* nevű pusztával, ami néha Szenttamás-egyháza néven is szerepel⁵⁸ Csókakő vár tartozékai között. A két név – egy oklevél kivételével⁵⁹ – nem szerepel egyszerre, tehát a rotunda formájára és a patrocíniumra utaló kétfajta elnevezés szinonimaként jelenik meg, hol az egyiket, hol a másikat alkalmazzák. Feltételezhetően az összes esetben ugyanarról a pertinenciáról van szó. A területen valóban található egy kis rotunda a Bicske felől kiágazó úton, amely Csákvár és Csákberény mellett a fehérvári-győri útba tér. Egyes vélemények szerint ez volt a Kerekszentandrás néven említett török kori útellenőrző torony, Székesfehérvár előretolt őrállása.⁶⁰ *Mór* már a 11. században is létezett, a fehérvári püspökséghez tartozott, mígnem 1327-ben I. Károly visszavette és Csókaköhhöz csatolta. A későbbiekben is végig a vár birtokaként szerepel,⁶¹ bár 1363-ban I. Lajos király keltez innen oklevelet, ami az első emléke lehet annak, hogy Gesztes, Gerencsér és Tata mellett Csókakő is egyike volt az Anjouk idején sűrűbben látogatott vértesi királyi vadászóhelyeknek.⁶² A megye régészei számos Árpád- és késő középkori faluhelyet azonosítottak területén, többek között a Csókakő birtokai közé tartozó, igen jó forrásokkal adatolt Timárt, illetve Árki, Dobos, Törös és Vaja(1) falvakat is ide lokalizálják.⁶³ *Orond* ma puszta, Csókakő, Csákberény és Söréd között található hely, mely már az Árpád-korban is létezett, ekkor a Csák nemzetség tulajdona volt. Csák Miklós 1237-ben⁶⁴ végrendekezett róla azzal a Kér nevű földdel együtt, amely szintén Csókakő vár tartozéka lett később, ugyancsak már pusztaként.⁶⁵ *Pátka* Csákvártól a fornai tófenéken át Csaláig elhúzódó terület, amely már a római korban is lakott volt, a középkorban pedig 1258-ban említik először, amikor a premontrei rend zsámbéki monostorának birtokaként szerepel.⁶⁶ Később, 1482-től a pálosok telepedtek meg a birtokon. Ez az egyházi kezelésben levő föld azonban a birtoknak csak egy részét takarhatta, hiszen 1430-ban⁶⁷ *possessio*

51 DL 89009., 1511. jún. 29.

52 KÁROLY IV. 232–234., CSÁNKI III. 332.

53 1469. márc. 27. Az oklevelet közli: KÁROLY III. Oklevéltár, XLII.

54 KÁROLY IV. 254–255.

55 KÁROLY IV. 269., CSÁNKI III. 334.

56 KÁROLY IV. 297., GYÖRFFY I. 391., CSÁNKI III. 334.

57 KÁROLY IV. 298.

58 CSÁNKI III. 350.

59 DL 21818., 1508. febr. 25. Ezúton kell helyesbítenem Károly János olvasatát, ugyanis Kerekvölgye tulajdonképpen Kérvölgye, így ebben az oklevélben sem szerepel egyszerre a két elnevezés.

60 GENTHON ISTVÁN: Magyarország műemlékei. Budapest, 1951.

61 KÁROLY IV. 409–413., GYÖRFFY II. 396., CSÁNKI III. 339.

62 DL 41551., 1363. nov. 30.

63 HATHÁZI 1996. 79.

64 DL 61136., HO I. 16. Korábbi kiadása téves nevekkel: FEJÉR IV/1. 78–81.

65 KÁROLY V. 52., CSÁNKI III. 340.

66 FEJÉR IV/2. 482.

67 DL 12306., 1430. okt. 24.

Pathka et predium Opathka néven szerepel, 1440-től pedig Csókakő vár tartozékeként említik az oklevelek.⁶⁸ A két helység szomszédos lehetett egymással. Itt valószínűleg annak a középkorban szokványos jelenségnek lehetünk a tanúi, amikor a falu a földek kimerülése végett odébb vándorolt, ezáltal a korábbi település elpusztásodott, neve azonban az előidejűséget jelképező ó- előtaggal továbbra is fennmaradt. A Császár-vízen épített kőgátját egyesek a rómaiak érdemének tartják, mások a középkorra teszik építési idejét, a Fehérvár környéki vizek szabályozásához köthetően.⁶⁹ *Szent-György* puszta (talán a mai Iszkaszentgyörggyel azonosítható) mindössze kétszer szerepel Csókakő vár tartozékai között, egyszer 1449-ben, egyszer pedig 1508-ban, amikor a Kanizsaiak kapják meg a birtokot, és szemmel láthatóan egy korábbi oklevélből másolják át a felsorolt birtokokat, hiszen olyan települések is szerepelnek benne, amelyeket korábban volt szokás a várbirtokok közt felsorolni, azonban a később állandósult tartozékok között nem szoktak szerepelni. Károly János szerint 1460-ban már pusztaként szerepel, mégpedig Vitézy vár tartozékeként.⁷⁰ Ugyanakkor Mátyás király 1486-ban egy Fejér megyei Szentgyörgy birtokot adományoz el Szentgyörgyi Vince fia Imre leszármazottainak.⁷¹ Ugyanez a birtok 1503-ban már a Marcaltóieknak tulajdonát képezi, ami éppen Somi Józsa temesi ispán kezén volt zálogban.⁷² *Tímár* birtok sorsa igen hánytató.⁷³ A rá vonatkozó oklevelek egészen kivételesen maradtak fenn, ugyanis egy 1470-ben indított, de 1487-ig elhúzódó per kapcsán 1486-ban átírták egy nagy oklevélbe a birtokra vonatkozó, addig fennmaradt összes oklevelet.⁷⁴ A birtok egy 1193-ban kelt adománylevél szerint eredetileg a fehérvári keresztes konventé volt. Nagy Lajos uralkodása alatt a rend priorja, Monrealis idegeníti el a falura vonatkozó okleveleket, majd 1424-ben Rozgonyi István temesi ispán kapja meg adományba, amikor Zsigmond király Csókakő várához csatolja Tímárt – a keresztesek birtoklási joga ellenére. Ettől kezdve állandó pereskedés tárgyává válik, amibe 1430-tól bizonyos tímári köznemesi testvérek is bekapcsolódnak, Tímári Antal, Simon és Józsa, akiknek meggyilkolt Benedek nevű testvérük vérdíjaként adományozza Rozgonyi István a nevezett birtokot. A hosszas pereskedés végére egy 1487-ben végzett közmeghallgatás tesz pontot, sajnos az ítéletlevél már nem maradt fenn. De visszatérve a birtok korai történetére, Tímár 1230-ban a Csákok birtokában volt, IV. Béla vette el Csák Miklóstól és sorolta be a fehérvári várbirtokok közé.⁷⁵ 1338-ban Tímár már magánbirtok volt, tímári kisnemesek bírták,⁷⁶ akiknek az őseit 1280-ban IV. László mentett fel a tárnoki szolgálat alól.⁷⁷ *Vaja* talán azzal a Vajallal lehet azonos, amelyet Károly János Mór határában helyez el. Az egykor a Csákok által bírt falu ma puszta.⁷⁸ *Várallya* néven a mai Csókakő település középkori falva terült el, közvetlenül a vár tövében. A többi birtokhoz hasonlóan 1440-től szerepel a vár pertinenciájaként.⁷⁹ *Veleg* Mórtól nyugatra fekszik, szintén a Csákok ősi birtokai közé tartozott, első említése 1228-ból szár-

68 Károly V. 66–68., CSÁNKI III. 341.

69 HATHÁZI 1996. 85–86.

70 KÁROLY V. 536. Károly János CSÁNKI III. 357-re hivatkozik *Werth* címszó alatt. DL 13900., 1440., DL 15497., 1460.

71 DL 90409., 1486. jan. 24.

72 DL 90416., 1503. jún. 18.

73 KÁROLY V. 391–401., CSÁNKI III. 354.

74 DL 31., illetve DL 106664., 1486. nov. 30.

75 HO VI. 25.

76 AO III. 504.

77 ÁO IX. 270.

78 KÁROLY V. 411., CSÁNKI III. 355.

79 KÁROLY V. 444., CSÁNKI III. 356.

mazik.⁸⁰ 1439-től Csókakő vár tartozéka, 1444-ben pedig a már említett tímári kisnemesek birtokába került át a Rozgonyiaktól.⁸¹ Egyes oklevelekben Nagyvelegként szerepel, ilyenkor Veveget nem említik, tehát a két név ugyanazt a települést jelöli. Ennek tudatában már csak az a kérdés merül fel, hogy ha Nagyveleg volt, akkor miért nem említenek soha Kisveveget? Hatházi Gábor szerint a mai falutól délkeletre, a faluhelyi dűlőben terült el, Fehérvár birtokaként.⁸² Engel Pál Csókakőtől nyugatra lokalizálja a falut.⁸³ Zámor (Zámoly) Fehérvártól északra, Csákberény, Pátka és Magyaralmás között fekszik, a korábbi római utak közelében. A krónikák szerint a menekülő Orseoló Pétert itt vakítják meg 1046-ban egy udvarházban, ahová védekezni húzódott be vitézeivel. Következő említése 1193-ból származik. A mai falutól délre egy 12. századi templom romjai is a falu korai létezését igazolják. A 13. században a Csákok birtokát képezte, 1374-ben Szegi Mihály birtokaként találkozunk vele, míg 1430-tól Csókakő vár tartozékává válik, és az is marad a továbbiakban,⁸⁴ bár 1447-ben Rozgonyi ifj. János nyomozást kér, miszerint Zámoron illegális vámszedőhely működik, ami kárt okoz az Igaron, Móron és Orondon működő vámhelyeinek. A panasz azért gyanús, mivel Zámor ugyanúgy a csókakői uradalomhoz tartozó falu volt, mint az említett másik három, így ugyanabba a kasszába folytak be a vámokból szerzett jövedelmek. Az ellentmondásra abban az esetben látom az egyetlen feloldást, ha Zámor akkor éppen nem ifj. János kezén volt, hanem esetleg a polgárháború ideje alatt a csókakői uradalom birtokaira is igényt tartó másik ág, id. János és testvérei foglalták el.⁸⁵ Végül szólnom kell arról a három (illetve négy) birtokról, amelyek Veszprém megyében feküdtek. Ezek Dudar, a két Sárkány és Tés. *Dudar* Cseténytől nyugatra feküdt.⁸⁶ *Sárkány* (Bakonysárkány) a megye északnyugati részén fekszik a Vértes és a Bakony összeérő nyúlványai között, a középkorban Veszprém megyéhez tartozott. 1247-ben említik először, 1387-ben azonban már mint Csókakő tartozéka szerepel abban az oklevélben, mellyel Zsigmond király Pásztói Kakas fia Lászlónak adományozza a falut. 1438-tól kezdve folyamatosan Csókakő pertinenciájaként fordul elő az oklevelekben.⁸⁷ Bél Mátyás azt is megjegyzi, hogy a Sárkány hegye nevű magaslát a Bakonyban „makkotermő fákból bővelkedik, vadászat is gyakran veri fel a csendjét.”⁸⁸ A tölgyesekben gazdag bakonyi birtoknak tehát a disznótartásban és a vadgazdálkodásban lehetett jelentősebb szerepe. Végül *Tés* egy kicsi falu volt a Bakonyban egy Börhegy nevű hegytetőn, egy mérföldre északra Palota mezővárostól. Földje művelésre nem volt alkalmas, lakói fakitermeléssel foglalkoztak.⁸⁹

80 FEJÉR III/2. 204–206.

81 KÁROLY V. 444–448., CSÁNKI III. 356. Az utóbbi oklevelet Károly János közli ugyanezen kötet Oklevéltárában LXIV. számon, a 687–693. oldalakon. 1445. szept. 29.

82 HATHÁZI 1996. 82.

83 ENGEL PÁL: Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről. Szerk.: ENGEL PÁL. MTA–TTI. CD-ROM adatbázis. Budapest, 2002.

84 KÁROLY V. 537–540., CSÁNKI III. 357.

85 DL 14124., 1447. okt. 28.

86 DR. LUKÁCS KÁROLY: A Balatonvidék földrajza kétszáz év előtt. BÉL MÁTYÁS „Notitia Comitatum Veszprimiensis, Simighiensis et Szaladiensis”c. kéziratának fordítása és ismertetése. Magyar Biológiai Kutatóintézet munkái. 15. Pécs, 1943. Reprint kiadása: BÉL MÁTYÁS: Veszprém vármegye leírása. A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai, 6. Veszprém, 1989. 65. (a továbbiakban: BÉL 1989).

87 KÁROLY III. 144–145., CSÁNKI III. 250.

88 BÉL 1989. 203.

89 BÉL 1989. 66.

A birtokok ilyen típusú áttekintése után következzenek a méretében inkább a kisebb uradalmak közé sorolható csókakői váruradalomra vonatkozó konkrét írott források, télszerűen felsorolva.⁹⁰

A vár tartozékain élő jobbágyok számáról és az általuk fizetett adó mértékéről több irat is tudósít, ezek általában különböző, néhány évet áthidaló időintervallumokból származnak, így például 1515-ből,⁹¹ vagy az 1525 és 1528 közötti évekből (3. táblázat).⁹² Ez utóbbi az uradalom kiadásait és bevételeit rögzíti, azonban nem tekinthető egy urbárium töredékének, mivel a birtokokon élő jobbágyok nevei, de még csak a családfők száma sincsen feltüntetve benne. A számadás tételeken, évenként csoportosítva tartalmazza a Móron és Csorgón levő vámszedőhelyek bevételeit, a királyi dikális adó összegét és az évente háromszor beszedett census összegét, amely a Csókakői uradalomban Szent György (április 24.), Szent Mihály (szeptember 29.) és Szent Márton (november 11.) napokra esett.⁹³ 1515-ben egy jobbágy átlag 1 forintot fizetett évente.⁹⁴ Az 1521-ben beszedett adókról készített számadás szerint pedig egy családfő már átlagban 1 forint 25 dénár adó megfizetésével tartozott, de még ez az emelkedés sem okozott eltérést az országos körképtől, hiszen ugyanebben az időszakban Kapuváron 1,715 és 2,01 forint közé, Sárváron pedig 1,7 és 1,85 forint közé esett a földesúr által beszedett adók éves átlaga – igaz, ebben már a *taxa extraordinaria* (rendkívüli hadiadó) is benne volt, amit Csókakőn nem szedtek be abban az évben.⁹⁵ Az 1525–1528 közötti időszakra a példaként kiragadott számadásból készített táblázat (3. táblázat) mutat adatokat, ami ugyancsak azt támasztja alá, hogy a census és a *taxa extraordinaria* mértéke megfelelt az átlagosnak, nem jelez kirívó eltéréseket. Mivel két *taxa* értékünk is van 1528-ból,⁹⁶ mindkettőre kiszámoltam az egy főre jutó rendkívüli hadiadó mértékét, ami a 157 családfőre 0,97 forint, illetve 1,17 forint összeget jelent. Nyugat-Magyarországon 1-1,5 forint volt a *taxa* éves összege, ami azt mutatja, hogy a Csókakőn élők adója az alsó összeghez állt közelebb. Erről az összegről pedig már Nógrády Árpád bebizonyította, hogy a korábbi hiedelemmel ellentétben, vagyonadó jellege miatt nem lehetett olyan megterhelő mértékű a jobbágyásra nézve.⁹⁷

90 A részletes elemzésre terjedelmi okok miatt itt nem vállalkozhatom, a források mennyisége és variabilitása egyébként is külön tanulmányt érdemelne.

91 DL 26164.

92 DL 26330. A számadás alapján készített táblázat ha nem is pótolja a részletes elemzéseket, de legalábbis szemlélteti a bevételek mértékét és fajtáit, feltüntetve mellette viszonyításul a kiadások mennyiségét is. Vö. a 3. táblázattal.

93 Sinkovics István a művében három nagyobb csoportot különít el a jobbágyterhek dologi jellegű kötelezettségei között: *census*, *munera* és *servitium*. Az első összege területenként és birtokosonként változó, 20, 32, 46, 65, 100 dénár lehet, amit egy vagy több összegben tartoztak megfizetni a jobbágyok. A második, a terményekben és javakban, esetleg meghatározott pénzügyben beszolgáltatandó ajándékokkal három alkalommal tartoztak a parasztok, ez javarészt Húsvét – Szent Mihály – Karácsony ünnepekre, vagy Szent György – Szent István – Karácsony ünnepekre esett, esetleg a falu védőszentjének a napja váltotta ki valamelyik ünnepet. SINKOVICS 1933. 48. Ezek a határnapok azonban uradalmanként változóak voltak, erre példa jelen esetben Csókakői vára is.

94 DL 26164. alapján. 81 jobbágy összesen 83 forint 14 dénárt fizetett be.

95 NÓGRÁDY ÁRPÁD: *Taxa – extraordinaria?* Szélgjegyzetek Kanizsai László kapuvári–sárvári számadáskönyvének margójára. In: In memoriam Barta Gábor. Tanulmányok Barta Gábor emlékére. Szerk. Lengvári István. Pécs, 1996. 140. táblázat (a továbbiakban: NÓGRÁDY 1996).

96 Vö. a 3. táblázat 99. sz. jegyzetével!

97 NÓGRÁDY 1996. 125–148., NÓGRÁDY ÁRPÁD: Földesúri pénzjáradék és paraszti életszínvonal Magyarországon a késő középkorban. PhD-értekezés. Debrecen, 2000., NÓGRÁDY ÁRPÁD: A földesúri pénzjáradék nagysága és adóterhe a késő középkori Magyarországon. *Századok*, 136. (2002/2) 451–468.

Szolgáltatások	1525	1526	1527	1528
Csorgói vám	24,5 fl	16 fl 43 den	12 fl 36 den	18 fl 25 den
Móri vám	35 fl	40 fl	20 fl 48 den	27 fl 81 den
Dikális adó	131 fl 80 den	–	–	–
Szent György napi census	44 fl 6 den	43 fl 39 den	32 fl 74 den	23 fl 11 den
Szent Mihály napi census	43 fl 96 den	25 fl 16 den	65 fl 53,5 den	45 fl 89 den
Szent Márton napi census	20 fl 5 den	51 fl 88 den		
A parasztek ötödik részének censusa ⁹⁸	–	137,5 fl	–	–
Rendkívüli hadiadó	–	–	110,5 fl	153 fl ⁹⁹
Eladott bor ára	160 fl 26 den + 19,5 fl	102 fl 17 den	–	–
Eladott gabona ára	107,5 fl	–	–	–
Eladott disznók ára	18 fl	–	–	–
Eladott sajt ára	12 fl	–	–	–
Erdők ára	25 fl 14 den	–	11 fl	6 fl 90 den
Bevétel összesen	646 fl 51,5 den ¹⁰⁰	416 fl 53 den	242 fl 61,5 den ¹⁰¹	274 fl 96 den
Kiadás	471 fl 92 den	610 fl 90 den	497 fl 87,5 den	319 fl 83 den
Eredmény	1118 fl 44 den ¹⁰²	194 fl 37 den	255 fl 26 den ¹⁰³	44 fl 87 den

3. táblázat. A csókakői váruradalom számadásainak tételei 1525 és 1528 között¹⁰⁴

Ugyanakkor ebbe a forráscsoportba kell sorolni azt a két urbáriumot is, amelyek a váruradalomra vonatkozó legerjedelmesebb forrásnak számítanak – noha sajnos mindkettő hiányos.¹⁰⁵ A különböző évekből származó számadások és urbáriumok adataiból az egyes falvak lakottságára, a telkek méretére, a rajtuk ülők adókötelezettségeire, illetve mentességeire, valamint a falvakból történő elvándorlásokra és beköltözésekre nyerhetünk információkat. Az urbáriumok tanúsága szerint ugyanis az újonnan érkezőket (*novitii*) néhány évre adómentesség illette meg. Visszatérve néhány mondat erejéig a két urbáriumra, vázlatosan annyi mondható el róluk, hogy már felépítésükben is különbözőnek egymástól, noha mindkettő a Kanizsai birtoklás idejében készült. Ez jelölhet két különböző összeíró, de akár megváltozott birtokvezetési szokásokat is. 1521-ben még felsorolták név szerint az összes családfőt, a kiszabott adó mértékét, illetve jelölték az adómentesség mértékét és a fizetés alóli mentesség éveiben mérhető szabadságfokát (*libertas*). Ebbe a felsorolásba beletartozott az elhagyott és üresen álló telkek (*deserta*) számának feltüntetése is. Ezt a földesúri járandóságok követték három csoportba osztva: 1. census, 2. élelmezések (*munera*), 3. szolgáltatások (*victualia*). Az adókat az egyes na-

98 A számadásban csak ebben az évben szereplő szolgáltatással (de az 1528. évi, MOL MKA E156 U. et C. Fasc. 4. No. 41. alatti számadásban többször is előforduló tétellel) – *census quinte partis rusticorum* – a szakirodalomban eddig még nem találkoztam. Hogy kik és mikor fizették, szintén kérdéses.

99 Az ugyanerre az évre vonatkozó MOL MKA E156 U. et C. Fasc. 4. No. 41. urbáriumban 185 forint rendkívüli hadiadó jön ki az egyes településeknél befizetett taxa-összegek összesítésével.

100 Az összeg hibás. Pontosán: 641 floreni 77 denarii.

101 Az összeg hibás. Pontosán: 252 floreni 61,5 denarii.

102 A számadásban a bevételek és a kiadások összege szerepel a kettő különbsége helyett, ráadásul a megadott számértékek összege itt is hibás. Pontosán számítva 1114 floreni 44 denarii-nak kellene lennie az összegnek, míg a különbség 169 floreni 85 denarii lenne.

103 A helyes összeg 245 floreni 26 denarii.

104 DL 26330. alapján.

105 DL 37007/VI. (MOL MKA E156 U. et C. Fasc. 8. No. 13.), 1521., MOL MKA E156 U. et C. Fasc. 4. No. 41., 1528.

gyobb egyházi ünnepekhez kötve kellett befizetniük a jobbágyoknak. Ezzel szemben az 1528-ban keletkezett összeírás egy felülvizsgálat, amely az udvarbíró által készített számadás ellenőrzését és a jobbágyokkal szemben elkövetett visszaélések kiszűrését célozta meg – ebből is adódhat az urbáriumok eltérő felépítése, bár ez az irat viszont az udvarbíró által készített számadásra épült, aminek az alkalmazására a Kanizsaiak más uradalmán, például a kapuvári–sárvárin is volt példa.¹⁰⁶ Tartalmát tekintve három nagyobb egységre bontható fel: 1. a várra, az allódiumra, a nemesi kúriára és a közös erdőkre vonatkozó becslésekre, felmérésekre, számadásokra, 2. az egyes falvak adóira, szolgáltatásaira, bevételeinek és kiadásainak számbavételére, 3. végül az egész számadás összesítése, letisztázása zárja a terjedelmes gazdasági iratot. Az elején a várban található fegyvereket írják össze, ami azt jelzi, hogy a vár – ha nem is komolyan, de – fel volt szerelve tűzfegyverekkel a török támadások ellen, amikre a vár későbbi történetének ismeretében szükségük is volt, sőt, kevésnek is bizonyult.¹⁰⁷ A fegyverek számának megbecslése után az allódium állatállományának felmérése és különféle hasznosítási módjuk felsorolása következett, majd az allódiális napszámosok és a pásztorok élelmészbeli juttatásai. De itt szerepelnek a különböző adásvételek, jogtalan foglalások is, illetve a vetéssel, csépléssel, őrléssel kapcsolatos feljegyzések is. Egy következő blokkban az uradalomhoz tartozó erdőket ért károkat mérik fel a kijelölt emberek, ami a jogtalanul kivágott fákra vonatkozhat. Megjegyzendő, hogy a név szerint felsorolt erdők között szerepel az az Apátfája nevű erdő is, ami előtte csak egyetlenegyszer volt említve 1440-ben.¹⁰⁸ Úgy tűnik, mintha Csókakőn nem tartották volna szervesen az uradalomhoz kötődő tartozékoknak az erdőket, de legalábbis külön nem volt szokás felsorolni őket a többi tartozék között. Erre utal az is, hogy rajta kívül még 6 erdőt sorolnak fel – és ezek még csak azok, ahol valami kár keletkezett – amiket korábban még csak szám szerint sem említenek, nemhogy név szerint. Márpedig az uradalom birtokteste ekkorra már jó másfél évszázada ki kellett, hogy alakuljon. A második nagyobb tartalmi egységben a Csókakő tartozékait alkotó falvak szolgáltatásai és adói, valamint a kárt szenvedett falulakók panaszai és kárjegyzékei és a kivett bírságösszegek szerepelnek. Csak szemezgetve a sok panaszból: egy velegi jobbágyot, Szalai Bálintot úgy büntette meg az udvarbíró embere, Kovács Pál, hogy amikor az előbbi nem volt hajlandó a várhoz szállítani a szénát, egyszerűen elvitte a marháját Móra és ott levágta, ezzel megfosztva a jobbágyot a szántáshoz szükséges igásállatától, ami miatt földje abban az évben bevetetlen maradt. Egy másik jobbágy, az igari illetőségű Mészáros Simon viszont azt panasolta, hogy 36 lovat számláló méneséből Serédi Péter és fiai (Kanizsai László szolgálatában álló familiárisok) elvittek 16 lovat a közös földek megművelésére. Ez a két kiragadott példa annak a szemléltetésére is kiváló, hogy mekkora különbségek lehettek jobbágy és jobbágy között is: az egyiknek az egyetlen marhájától függ a megélhetése, míg a másik a földesúr allódiális ménesével vetekedő ménessel rendelkezik.¹⁰⁹ A panaszjegyzőkönyvet követi a bíró vagy annak távolléte esetén az esküdtek vallomása arról, hogy hány telek alkotja a falut, hányan ülnek rajtuk, kik, hányan és miért

106 NÓGRÁDY 1996. 125.

107 A vár 1543-ban török uralom alá került, és kisebb megszakításokkal az alatt is maradt egészen 1688-ig.

108 DL 13466., 1440. máj. 23.

109 A jelenség általános lehetett az országban. Nógrády Árpád hasonló példákat hoz az ugyancsak Kanizsai kézben levő nyugat-dunántúli sárvári, kapuvári és lékai uradalmak bevételeinek elemzése során a baranyavári uradalom adórajstromának és a vasmegyericeai uradalom kárbecslésének összehasonlító vizsgálatával. NÓGRÁDY 1996. 146–147. Ugyanezt a jelenséget tárgyalja: NÓGRÁDY ÁRPÁD: Paraszti telekhasználat és földbérlet a Kanizsaiak Sopron-környéki birtokain. (Csepreg 1522. évi összeírásai és a nagycenki Jankó István vagyona). *Soproni Szemle*, 2001/4. 361–368.

adómentesek, az adózók pedig mennyi adóval tartoznak és abból mennyit fizettek meg eddig. Végül az urbárium harmadik, befejező részében a letisztázott adatok szerepelnek, azaz településenként a jobbágyokat ért károknak az összesítése, az adók, vámok és más bevételek (ajándékok, malmok, erdők, allódiium) összegezése.

Egy másik összeírás-típusból a majorsági állatállomány összetételéről és a jószágok számszerű mennyiségéről tudhatunk meg pontos adatokat egy adott évből.¹¹⁰ Ezek a számok – 55 szarvasmarha, 59 sertés, 107 juh – is arról tanúskodnak, hogy egy kisebb uradalomról van szó.¹¹¹

Egy újabb fajta, szintén az uradalom gazdálkodására utaló irattípus maradt fenn az 1524 és 1528 közötti évekből: két Csókakő várához tartozó malom, *Iwanka* és *Keththewsmalom* bevételeit és kiadásait rögzítő malomszámadásban.¹¹² A forrásnak azon túl, hogy szinte évszakokra lebontva közli a malmokba beszállított gabona, majd az onnan lisztként kikerülő áru mennyiségét, értékét és felhasználási módjait, kontrollként szolgál az ugyanezen évekből származó számadásokhoz,¹¹³ amelyek hasonlóképpen a többi korabeli Kanizsai-uradalomhoz, valószínűleg a már korábban is említett elszámolást – vagy elszámoltatást – segítő, az udvarbíró mérlegfőkönyveként, illetve tételes elszámolásaiként keletkeztek.¹¹⁴ Bár az uradalom területén a korábbi évszázadokban több malmos helyet is említettek, úgy tűnik, a 16. század elején már csak ez a két malom üzemelt – ha feltételezzük, hogy az uradalom minden malmáról készült és fenn is maradt ilyen jellegű kimutatás -, a forrásokban ugyanis rendszeresen csak ez a két malom szerepel. Az egyik urbáriumban Csorgónál veszik számba őket, ezért igen valószínű, hogy azon a birtokon álltak, már csak a nemesi kúria közelsége miatt is, ahova a számadások szerint gyakran szállítottak bort, kenyeret, lisztet. Valószínűleg állandó jelleggel az udvarbíró élt a faluban, másfelől volt itt egy udvarház, mivel a birtok ura, Kanizsai László évente néhányszor megjelenik itt látogatóban, általában Sárvárról érkezve a Fejér megyei birtokra. A forrásból az is nyilvánvalóvá válik, hogy nemcsak az uradalom lakóit, szolgálóit, az odaérkező vendégeket és természetesen a várat bíró Kanizsai család tagjait látta el a két malom liszttel, azaz kenyérrrel, de még a hosszabbra nyúló budai tartózkodások alatt is a csókakői uradalom malmai örültek a távol levő földesúr számára. A tény a család többi birtokának országon belüli elhelyezkedését tekintve nem meglepő, hiszen a *mediūm regni* közelében felépült vár esett területileg a legközelebb a székvároshoz.

Végezetül egy új, számomra eddig ismeretlen adófajtára szeretném felhívni a figyelmet, amivel kizárólag a csókakői számadásokban találkoztam. Az adó *cenŕus quĩte partis rusticorum* néven szerepel, magyarra a parasztok ötödrészének adójaként fordítható.¹¹⁵ Előfordul még *cenŕus quĩte partes colonorum*-ként is, ami nem változtat jelentésén. Egyetlen egy évben került beszédre – talán ez sem véletlen – 1526-ban, a mohácsi vész és az ország török befolyás alá kerülésének évében. Ez természetesen pusztá vélet-

110 DL 26159., 1514.

111 A juhok száma nem teljesen egyértelmű, ugyanis két szám is szerepel egymás alatt a forrás ide vonatkozó sorában. A felső szerint 89 darab volt a nyájban, alatta viszont olvasható egy 18-as szám is. Ha mind a kettő érvényes, csak elfelejtették feljegyezni, hogy mi alapján különböztetendők meg a második szám alatt szereplő juhok, akkor összesen 107 juhval kell számolnunk.

112 DL 26320.

113 A malmokhoz beszolgáltatott gabona mennyiségéről több más számadás is tudósít, így tartalmaz ide vonatkozó adatot a DL 26141. és a DL 26247. is. Az éves bontást tekintve azonban kétség kívül a DL 26320. a legrészletesebb.

114 NÓGRÁDY 1996. 125.

115 Vö. a 3. táblázat 98. sz. jegyzetével! Két számadásban fordul elő az adó, a DL 26330-ban és az MOL MKA E156 U. et C. Fasc. 4. No. 41. urbáriumban.

len egybeesés is lehet, de az összefüggést sem zárhatjuk ki. Sajnos beszédési idejére nem utalnak egy helyen sem, mindig a rendes, évente háromszor beszedett census után tünteti fel az összeíró. Összege a számadás szerint 137,5 forint volt,¹¹⁶ ami mértékében több volt az abban az évben beszedett censznál, másfelől nagyságrendileg a taxával vetekszik, amit érdekes módon abban az évben nem szedtek be. Talán azt helyettesítette?

	Portaszám	Census	Királyi dica	Census quinte partis rusticorum
Csorgó	27	25 fl	nincs adat	74 fl 30 den
Veleg	4	1 fl 62,5 den	nincs adat	nincs adat
Mór	33	28 fl	nincs adat	118 fl 80 den
Igar	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat
Zámor	24	22 fl 11 den	nincs adat	60 fl
Vaja	5	5,5 fl	nincs adat	27 fl
Csákberény	9	11 fl 70 den	9 fl	38 fl 60 den
Tímár	16	15,5 fl	14,5 fl	55 fl 80 den
Összesen	118	109 fl 43,5 den	23,5 fl	374 fl 50 den

4. táblázat. A csókakői uradalomban 1526-ban beszedett adók¹¹⁷

Az urbáriumból az is kiderül, hogy személyekre lebontva 3 forint 50 vagy 60 dénárt jelentett az adó, külön kiemelve, hogy rézpénzben szedték.¹¹⁸ Az adót szinte minden faluban összegyűjtötték, és minden esetben meghaladta a rendes census összegét, annak háromszorosa. A látszat azonban csal, hiszen a végelszámolásból is kiderül, hogy a hat faluból beszedett, rézpénzben 357 forintot és 90 dénárt kitevő összeg valójában 119 forint 30 dénárt tesz ki, az előbbi összegnek pontosan a harmadát. A 3 forint 60 dénár rézpénz tehát valójában 1 forint 20 dénár „rendes pénzt” tesz ki, azaz megkaptuk a szokásos évi census, illetve a többi évben beszedett taxa összegének pontos megfelelőjét. Az elnevezésből arra következtethetnénk, hogy csak a tehetősek fizették, akik – ezt az eszmefuttatást követve – a 16. század elején a jobbágyok átlag 20%-át tették ki. Szemmel láthatóan azonban – a taxához hasonlóan – ezt az adófajtát is mindenki köteles volt befizetni.¹¹⁹ Mivel a többi évben nem fordult elő ez az adó, a következő lépés az ugyanebben az időben működő más uradalmakban keletkezett urbáriumok és számadások vizsgálata volt. Bár a vizsgálódást még nem zártam le, mindeddig sikertelenül végződött, máshol nem talákoztam ezzel a kifejezéssel. Kézenfekvőnek tűnt továbbá az egyedi adót a földbirtokoshoz, azaz a Kanizsai családnak kötni. A census quinte partis rusticorum azonban annyira különös jelenség, hogy a számos nyugat-dunántúli Kanizsai uradalom közül egyiknek az urbáriumában sem szerepel.¹²⁰

Habár a census quinte partis rusticorum „megfejtése” ezúttal nem sikerült, remélhetőleg a közeljövőben előkerülnek még a levéltárak rejtett zugaiból olyan iratok, amelyek közelebb visznek a megoldáshoz, és a középkori uradalmak – közöttük különösen a csókakői – átfogóbb, minél több irányból történő megismeréséhez.

116 V. ö. a 4. táblázattal! Az összeg nem egyezik az urbárium adataival. Sem a falvanként beszedett adók összegével, sem a letisztított 357 forint 90 dénár rézpénz tételének nem felel meg.

117 MOL MK A E156 U. et C. Fasc. 4. No. 41. urbárium adatai alapján.

118 Zámorban 300 rézpénzt ír az összeíró, míg Csorgón 29 rézpénzzel egyenértékűnek írja le a 3,5 forintot.

119 V. ö. a 4. táblázattal.

120 Az adatért a Kanizsai urbáriumokat publikációra előkészítő Nógrády Árpádnak tartozom köszönettel.

